

POSTANOWIENIE

Dnia 19 maja 2016 r.

Sąd Najwyższy w składzie:

SSN Mirosława Wysocka (przewodniczący, sprawozdawca)

SSN Anna Owczarek

SSN Krzysztof Pietrzykowski

w sprawie z wniosku W. K.

przy uczestnictwie B. J. - następczyni prawnej I. K., S. B. , H. J., J. S., F. B., A. S.,
W. S., J. A., M. G., J. T., E. B., M. B., A. B. i J. K.

o stwierdzenie nabycia spadku po A. K., W. K., I. K., H. K., T. K. i H. B.,

po rozpoznaniu na posiedzeniu niejawnym w Izbie Cywilnej

w dniu 19 maja 2016 r.,

skargi kasacyjnej uczestniczki postępowania I. K.

od postanowienia Sądu Okręgowego w Olsztynie

z dnia 31 lipca 2014 r., sygn. akt IX Ca 83/14,

**uchyla zaskarżone postanowienie,
znosi postępowanie przed Sądem Okręgowym w Olsztynie
i przekazuje sprawę temu Sądowi do ponownego rozpoznania
oraz orzeczenia o kosztach postępowania kasacyjnego.**

UZASADNIENIE

Postanowieniem z dnia 11 września 2013 r. Sąd Rejonowy w Olsztynie stwierdził, że spadek po A. K. zmarłej dnia 16 sierpnia 1934 r. nabyły dzieci H. K. , H. B., I. K., T. K., I. K. i A. K. oraz mąż W. K., po 1/7 każdy, stwierdził także nabycie

spadku po czworgu z nich - mężu W. K. oraz dzieciach I. K., H. K. i T. K., wszystkich zmarłych dnia 31 grudnia 1946 r., przez pozostałe przy życiu rodzeństwo H. B., I. K. i A. K. w częściach równych po $\frac{1}{3}$, stwierdzając jednocześnie w każdym z tych przypadków, że udział w gospodarstwie rolnym dziedziczy A. K.. Ponadto Sąd stwierdził nabycie spadku po H. B. na rzecz siedmiorga dzieci, w częściach po $\frac{1}{7}$. Nabycie spadków nastąpiło w ustawowym porządku dziedziczenia.

Postępowanie toczyło się z wniosku syna A. K. -W. K. i z udziałem I. K., a także z udziałem pozostałych następców prawnych A. K. oraz następców prawnych H. B.. Apelację od postanowienia Sądu Rejonowego wniosła I. K., w części stwierdzającej, że udział w gospodarstwie rolnym dziedziczył A. K. oraz w części stwierdzającej, że spadek po A. K. nabył w $\frac{1}{7}$ części mąż W. K.

Apelację tę oddalił Sąd Okręgowy w Olsztynie postanowieniem z dnia 31 lipca 2014 r., wydanym po rozprawie odbytej w dniu 22 lipca 2014 r., akceptując następującą faktyczną i prawną podstawę orzeczenia Sądu pierwszej instancji.

Otwarcie spadku po A. K., zmarłej w 1934 r., nastąpiło pod rządem art. 731 i 767 Kodeksu Napoleona oraz art. 232 Kodeksu Cywilnego Królestwa Polskiego, na podstawie których dziedziczyli w częściach równych dzieci i pozostali przy życiu małżonek, któremu co prawda przypadająca część służyła tylko do użytkowania dożywotniego, lecz nie zmieniało to jego statusu jako spadkobiercy wcześniej zmarłego małżonka. Powołane przepisy stanowiły również podstawę stwierdzenia nabycia spadku po zmarłych w dniu 31 grudnia 1946 r. W. K. i jego trojgu dzieciach.

W ocenie Sądu drugiej instancji, w związku z tym, że powołane przepisy nie zawierały unormowań dotyczących rozstrzygania o dziedziczeniu gospodarstw rolnych, uzasadnione było zastosowanie art. LVI § 1 ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. - Przepisy wprowadzające kodeks cywilny (Dz. U. Nr 16, poz. 94 ze zm.), zgodnie z którym prawo do dziedziczenia gospodarstwa rolnego należącego do spadku przez dniem 5 lipca 1963 r. zachowują spadkobiercy, którzy przed tym dniem w drodze faktycznych działań spadku objęli w posiadanie gospodarstwo lub jego część. W związku z ustaleniem, że w 1945 r. A. K. objął w posiadanie

gospodarstwo rodziców, i w ramach nieformalnego podziału rozliczył się z I.K., na podstawie powołanego przepisu jako jedyny odziedziczył to gospodarstwo.

Odrzucając argument apelującej, powołującej się na wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 5 września 2007 r., P 21/06, dotyczący art. LV, LVI i LVIII p.w.k.c., Sąd Okręgowy ocenił, że niekonstytucyjność przepisów stwierdzono „jedynie w zakresie przewidującym wsteczne stosowanie przepisów kodeksu cywilnego o dziedziczeniu gospodarstw rolnych”, podczas gdy „sytuacja dziedziczenia gospodarstw rolnych przez spadkobierców, którzy zmarli przed dniem 5 lipca 1963 r. (...) podlega przepisom obowiązującym przed tą datą”.

Wniosek o doręczenie odpisu postanowienia z dnia 31 lipca 2014 r. z uzasadnieniem złożyła w dniu 1 sierpnia 2014 r. uczestniczka I.K. Wniesiona przez nią skarga kasacyjna, którą zaskarżono postanowienie w całości, została oparta na podstawie naruszenia prawa materialnego przez przyjęcie, że do spadków otwartych w latach 1934 i 1946, których nabycie stwierdzono w dniu 11 września 2013 r., ma zastosowanie art. LVI przepisów wprowadzających kodeks cywilny, pomimo stwierdzenia jego niezgodności z Konstytucją wyrokiem Trybunału Konstytucyjnego. Skarżąca wniosła o uchylenie zaskarżonego postanowienia w części stwierdzającej, że spadki po wymienionych w nim spadkodawcach w odniesieniu do udziału w gospodarstwie rolnym dziedziczy A. K. i przekazanie sprawy do ponownego rozpoznania ewentualnie o orzeczenie co do istoty sprawy i stwierdzenie, że skarżąca nabyła spadek po rodzicach i rodzeństwie, w tym udział w gospodarstwie rolnym, bez żadnych ograniczeń.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Stosownie do art. 398¹³ § 1 k.p.c. Sąd Najwyższy rozpoznaje skargę kasacyjną w granicach zaskarżenia oraz w granicach podstaw; w granicach zaskarżenia bierze jednak z urzędu pod rozwagę nieważność postępowania. Uwzględnienie nieważności postępowania jest niezależne od podniesienia zarzutu w skardze, a obowiązujący w postępowaniu kasacyjnym zakaz prowadzenia dowodów nie stoi na przeszkodzie prowadzeniu dowodów mających na celu ocenę zarzutu albo weryfikację podejrzenia co do nieważności postępowania przed sądem drugiej instancji; dowody te mogą być przez Sąd Najwyższy przeprowadzone

z urzędu (por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 10 maja 2000 r., III CKN 416/98, OSNC 2000, nr 12, poz. 220).

Skargę kasacyjną w imieniu I. K. wniósł pełnomocnik procesowy umocowany przez B. J. jako opiekunkę prawną ubezwłasnowolnionej całkowicie uczestniczki. Z dokumentów zawartych w przedstawionych na żądanie Sądu Najwyższego aktach spraw Sądu Okręgowego w Łodzi, I NS 403/13 i Sądu Rejonowego dla Łodzi Śródmieścia, VII RNS 27/14, wynika, że postanowieniem z dnia 30 grudnia 2013 r. Sąd Okręgowy ubezwłasnowolnił całkowicie I. K., a postanowieniem z dnia 25 marca 2014 r. Sąd Rejonowy ustanowił nad nią opiekę prawną, powierzając obowiązki opiekuna córce B. J.. Z powodu śmierci I. K. w dniu 5 sierpnia 2015 r. postępowanie opiekuńcze zostało umorzone przez Sąd Rejonowy dla Łodzi Śródmieścia postanowieniem z dnia 2 października 2015 r.

Z chwilą prawomocnego ubezwłasnowolnienia całkowitego uczestniczka I. K. utraciła zdolność do czynności prawnych (art. 12 k.c.), a w konsekwencji także zdolność procesową (art. 65 § 1 k.p.c.) i od tej chwili mogła podejmować czynności procesowe tylko przez swojego przedstawiciela ustawowego - ustanowionego przez sąd opiekuna prawnego (art. 66 k.p.c.). Warunkiem dopuszczalności postępowania z udziałem osoby pozbawionej zdolności procesowej jest działanie za nią przedstawiciela ustawowego.

W dniu pierwszej rozprawy przed Sądem Okręgowym apelująca I. K., niemająca zdolności procesowej, nie miała też przedstawiciela ustawowego; taka sytuacja przewidziana jest jako przyczyna nieważności postępowania w art. 379 pkt 2 k.p.c. Druga rozprawa apelacyjna, poprzedzająca wydanie prawomocnego postanowienia, miała miejsce po ustanowieniu dla uczestniczki opiekunki prawnej, która jednak nie zgłosiła się i nie podjęła działania za uczestniczkę, co kwalifikuje tę sytuację jako pozbawienie skarżącej I. K. możliwości obrony swych praw w rozumieniu art. 379 pkt 5 k.p.c. Prowadziło to do uchylenia zaskarżonego postanowienia na podstawie art. 386 § 2 w zw. z art. 398²¹ k.p.c.

Postanowienie kasacyjne zostało poprzedzone wyjaśnieniem skutków procesowych tego, że wniosek o doręczenie wyroku Sądu Okręgowego z uzasadnieniem złożyła w dniu 1 sierpnia 2014 r. osobiście niemająca zdolności

procesowej I. K.. Dotknięta takim brakiem czynność procesowa skarżącej mogła być poddana procedurze naprawczej i brak mógł zostać uzupełniony przez przedstawiciela ustawowego skarżącej (por. uchwałę składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 10 listopada 1969 r., III CZP 56/96, OSNC 1970, nr 7-8, poz. 118). W ocenie Sądu Najwyższego, obciążenie uczestniczki poważnymi niekorzystnymi skutkami (utrata możliwości zaskarżenia prawomocnego postanowienia) niezastosowania procedury naprawczej, której następstwem mogło być uzyskanie przez wniosek waloru skuteczności, pozostawałoby w sprzeczności z zasadą rzetelnego procesu.

Uchylenie postanowienia z powodu nieważności postępowania nie stoi na przeszkodzie wyjaśnieniu kwestii prawnych, objętych zarzutami kasacyjnymi.

Nabycie spadku po A. K. zmarłej w 1934 r. oraz W., I., H. i T. K. zmarłych w 1946 r. nastąpiło na podstawie przepisów obowiązujących w chwili otwarcia spadków, czyli - jak prawidłowo przyjął Sąd - art. 731 Kodeksu Napoleona oraz art. 232 Kodeksu Cywilnego Królestwa Polskiego; przepisy te nie przewidywały osobnych, szczególnych zasad dziedziczenia gospodarstw rolnych. Takich zasad nie wprowadziło też Prawo spadkowe z 1946 (Dz. U. Nr 60, poz. 328), mające zastosowanie do spadków otwartych później, poczynając od dnia 1 stycznia 1947 r. (art. XVIII i XXIV dekretu z dnia 8 października 1946 r. - Przepisy wprowadzające prawo spadkowe, Dz. U. 1946 Nr 60, poz. 329). Szczególne uregulowanie dziedziczenia gospodarstw rolnych nastąpiło dopiero w ustawie z dnia 29 czerwca 1963 r. o ograniczeniu podziału gospodarstw rolnych (Dz. U. Nr 28, poz. 168), której rozwiązania, z modyfikacjami, zostały włączone do kodeksu cywilnego i zamieszczone w tytule X księgi IV „Przepisy szczególne o dziedziczeniu gospodarstw rolnych”. W zakresie przewidzianym w art. LV - LVIII przepisów wprowadzających kodeks cywilny, unormowaniom o szczególnych zasadach dziedziczenia gospodarstw rolnych (art. 1058 - 1088 k.c.) nadano moc wsteczną i objęto nim spadki otwarte przed wejściem w życie kodeksu cywilnego. Mocą tych przepisów ustanowiony w kodeksie cywilnym reżim dziedziczenia gospodarstw rolnych został odniesiony do spadków otwartych przed dniem jego wejścia w życie. Oznaczało to, że jeżeli w skład spadku otwartego wcześniej, do którego w zakresie ogólnych reguł dziedziczenia miały (nadal) zastosowanie poprzednio obowiązujące

przepisy, wchodziło gospodarstwo rolne, to następowało wsteczne objęcie go szczególnymi zasadami dziedziczenia.

Specjalny reżim prawny dziedziczenia gospodarstw rolnych został - w określonym w nim zakresie - uznany za niezgodny z Konstytucją w wyroku z dnia 31 stycznia 2001 r., P 4/99 (Dz. U. 2001 Nr 11, poz. 91, OTK 2001, nr 1 poz. 15). W sprawie, w której zapadł ten wyrok, kontrolą nie były objęte wymienione przepisy wprowadzające k.c., które także wchodziły do odrębnego reżimu dziedziczenia gospodarstw rolnych, z tym że miały one charakter przepisów międzyczasowych, przewidujących wsteczne działanie przepisów o dziedziczeniu gospodarstw rolnych. W rezultacie, przepisy intertemporalne pozostały w mocy i zostały one poddane kontroli przez Trybunał Konstytucyjny dopiero w sprawie P 21/06.

W wydanym w tej sprawie w dniu 5 września 2007 r. wyroku (Dz. U. 2007 Nr 170, poz. 1205, OTK-A 2007, nr 8, poz. 96) Trybunał Konstytucyjny stwierdził, że art. LV, art. LVI i art. LVIII ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. - Przepisy wprowadzające kodeks cywilny (Dz. U. Nr 16, poz. 94 ze zm.), w zakresie w jakim odnoszą się do spraw spadkowych, w których wydanie orzeczenia następuje od 14 lutego 2001 r., czyli od dnia ogłoszenia wyroku TK z dnia 31 stycznia 2001 r. (P/49) w Dzienniku Ustaw, są niezgodne z art. 2 oraz z art. 64 ust. 1 i 2 w zw. z art. 21 ust. 1 i art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej.

Trybunał Konstytucyjny, podtrzymując stanowisko zajęte w sprawie P4/99 co do niekonstytucyjności szczególnego reżimu dziedziczenia gospodarstw rolnych wskazał, że kontrolowane przepisy intertemporalne są składnikiem tego reżimu, normując jego obowiązywanie w czasie przez przyjęcie jego retroaktywnego działania, co stanowi dodatkowy zarzut niekonstytucyjności; w konsekwencji stwierdził, że są one w całości niezgodne z Konstytucją. Wyrok stwierdzający niekonstytucyjność przepisów art. LV, LVI i LVIII p.w.p.c. nie zawiera żadnego ograniczenia przedmiotowego. Wprowadził jedynie ograniczenie w zakresie czasowym ze względu na to że dekonstytucjonalizacja tych przepisów bez takiego ograniczenia prowadziłaby do destabilizacji stosunków własnościowych. Z tego powodu Trybunał Konstytucyjny jako datę graniczną przyjął dzień ogłoszenia wyroku w sprawie P 4/99 - 14 lutego 2001 r. Zastosowana formuła orzeczenia

oznacza, że od tego dnia przepisy nie mogą być już stosowane, nawet gdyby za ich stosowaniem przemawiały „normalne” reguły intertemporalne.

Reasumując, jeżeli spadek obejmujący gospodarstwo rolne został otwarty przed dniem wejścia w życie Kodeksu cywilnego, a wydanie postanowienia o stwierdzeniu nabycia spadku nie nastąpiło przed dniem 14 lutego 2001 r., sąd prowadzący postępowanie spadkowe wszczęte po tej dacie stosuje wyłącznie przepisy obowiązujące w chwili otwarcia spadku (Prawo spadkowe albo poprzedzające je regulacje należące do prawa spadkowego). Innymi słowy, orzekając w takiej sprawie o dziedziczeniu - otwartego przed wejściem w życie kodeksu cywilnego - spadku z gospodarstwem rolnym, sąd za podstawę orzeczenia powinien przyjąć regulacje materialnoprawne obowiązujące w chwili otwarcia spadku, a nie wskazane przez normy międzyczasowe przepisy o dziedziczeniu gospodarstw rolnych, które miałyby działać retroaktywnie.

W konsekwencji wyroku Trybunału Konstytucyjnego, wydawane po dniu 13 lutego 2001 r. orzeczenie o stwierdzeniu nabycia spadku otwartego przed wejściem w życie Kodeksu cywilnego nie może zawierać rozstrzygnięcia w zakresie odrębnego dziedziczenia wchodzącego w skład spadku rolnego. Odmienne stanowisko Sądu, którego wynikiem było zastosowanie jako prawnej podstawy orzeczenia (w zaskarżonym zakresie) przepisu wyrwanego z kontekstu normatywnego, który wraz z pozostałymi znalazł się poza porządkiem prawnym, i nie mógł znaleźć zastosowania w sprawie prowadzonej po dniu 14 lutego 2001 r., jest wynikiem błędnego odczytania znaczenia i skutków orzeczeń Trybunału Konstytucyjnego.

Z tych względów Sąd Najwyższy orzekł jak w postanowieniu.

jw